

INNOVATIVE WORLD
Ilmiy tadqiqotlar markazi

$$\left(\frac{T_1}{T_2}\right)^2 = \left(\frac{a_1}{a_2}\right)^3$$

TADQIQOTLAR

ILM-FAN

TEKNOLOGIYALAR

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR NAZARIYASI

ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

2025

Google Scholar

zenodo

Andijan, Uzbekistan

+998335668868

<https://innoworld.net>

« ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSIYALAR
NAZARIYASI » NOMLI ILMIY, MASOFAVIY, ONLAYN
KONFERENSIYASI TO'PLAMI

2-JILD 5-SON

Konferensiya to'plami va tezislari quyidagi xalqaro
ilmiy bazalarda indexlanadi

Google Scholar

ResearchGate

zenodo

ADVANCED SCIENCE INDEX

OpenAIRE

Academic
Resource
Index
ResearchBib

Directory of Research Journals Indexing

www.innoworld.net

O'ZBEKISTON-2025

Islom sivilizatsiyasida buyuk allomalar va ularning merosi

Usmonov Diyorbek Dilmurod o'g'li

Farg'ona davlat universiteti tarix fakulteti yurisprudensiya yo'nalishi 25.88-guruh talabasi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqola Islom sivilizatsiyasining shakllanishi va rivojida beqiyos hissa qo'shgan buyuk allomalar — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Muhammad al-Xorazmiy, Ibn al-Haysam, Abu Homid G'azzoliy, Ibn Rushd kabi ulug' zotlarning ilmiy merosini chuqur tahlil qiladi. Tadqiqot ularning falsafa, tibbiyot, matematika, astronomiya, fiqh va ijtimoiy fanlar rivojiga qo'shgan hissalarini keng yoritadi. Maqola shuningdek, ushbu allomalarning ilmiy yutuqlari Yevropa uyg'onishiga qanday ta'sir ko'rsatganini, zamonaviy ilm-fan asoslari aynan islom olimlari merosiga tayanishini tarixiy manbalar asosida ochib beradi. Asar islom ilm-fan madaniyatining umumjahon sivilizatsiyasi taraqqiyotidagi o'rni va ahamiyatini ko'rsatishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: Islom sivilizatsiyasi, buyuk allomalar, ilmiy meros, Forobiy, Ibn Sino, Beruniy, Xorazmiy, G'azzoliy, Ibn Rushd, ilm-fan tarixi, musulmon olamining ilmiy yutug'i, uyg'onish davri, Sharq mutafakkirlari.

Islom sivilizatsiyasi — IX–XIII asrlarda Yaqin Sharq, Markaziy Osiyo, Ispaniya va Shimoliy Afrika hududlarida ilm-fan, falsafa, tibbiyot, matematik va madaniy jihatdan katta uyg'onish davri bo'ldi. Bu davrda shakllangan ilmiy maktablar va ularning yetuk vakillari — allomalar — o'z g'oyalari, metodlari va asarlari bilan nafaqat musulmon olamini, balki butun dunyo ilm-fanini boyitdi. Ushbu maqola buyuk allomalar ijodini tarixiy kontekst bilan bog'lab, ularning nazariy va amaliy merosini keng va chuqur tahlil qiladi.

Islom uyg'onishi bir vaqtning o'zida bir necha ijtimoiy-madaniy omillarga bog'liq edi:

1. Tarjima harakati — yunon, sanskrit, siriak va fors manbalarini arab tiliga tarjima qilish (ayniqsa Bag'doddagi Bayt al-Hikma) eski bilimlarni saqlab qolish va qayta ishlashga imkon berdi.
2. Imperiyalararo aloqa — savdo, diplomatiya va ilmiy aloqalar orqali g'oyalar tez tarqaldi.
3. Til birlikligi — arab tilining ilmiy aloqa tili sifatida keng yoyilishi.
4. Maktab va madrasalar — ilmiy o'qitish tizimining rivojlanishi va olimlarning himoyasi.
5. Diniy va aqidaviy motivatsiya — ilm-qidiruvni diniy vazifa deb tushunish vaziyatlari (ilmi kashfiyotlarni ibodat bilan uzviy bog'lash).

Ushbu muhitda yetishgan allomalar falsafa, mantiq, tibbiyot, matematika, optika va boshqa fanlarda chuqur ishlar qoldirdi.

Islom davri olimlarida kuzatilgan bir qancha metodologik va didaktik xususiyatlar bor:

- Tarjima va tanqidiy sharhlash: qadimiy manbalarni soʻzma-soʻz tarjima qilmasdan, ularni tahlil qilib, yangi mantiqiy tizimlar hosil qilish.
- Tizimlashtirish va ensiklopediyalash: bilimlarni bir tizim ostida tartiblash (tibbiyot, mantiq, falsafa boʻyicha ensiklopediyalar).
- Kuzatuv va eksperiment: ayniqsa Ibn al-Haysam kabi olimlar tajribaviy metodlarni ilgari surdi.

Interdisipliner yondashuv: bir olim koʻpincha bir nechta fan sohasida ishlaydi — masalan, falsafa bilan tibbiyot yoki matematika bilan astronomiyani bogʻlash.

Endi eng mashhur va buyuk allomalarning har biri haqida kengroq tahlil qilamiz.

1. Abu Nasr Farobiy (870–950)

Farobiy Farob (hozirgi Qozogʻiston/Oʻzbekiston chegarasiga yaqin)da tugʻilib, Buxoro, Samarqand va Bagʻdodda ilm oʻrgangan. U yunon falsafasini chuqur oʻrgandi va Aristotel, Platon asarlarini islomiy kontekstga moslab sharhladi.

Asosiy nazariyalari va asarlari:

Aql nazariyasi: faol aql, potensial aql va universal aql (kosmik aql) tushunchalari. U aqlni kosmik tartib va insoniy kamolotning vositasi sifatida koʻradi.

Siyosiy falsafa: Fozil odamlar shahri (ideal jamiyat modeli) — jamiyatning axloqiy va epistemik taraflari, hukmdarning vazifalari va siyosiy ijtimoiy tuzilma.

Mantiq va ilmiy tarbiya: mantiqiy mulohaza va taʼlim tizimini ishlab chiqdi.

Musiq nazariyasi: tovush, ritm va melodiyaning psixologik va matematik asoslari haqida yozdi.

Bundan tashqari, Farobiy falsafiy tizimlar yaratishda sintezchi yondashuvni — yunon mantiqʼi bilan islomiy maʼrifiy anʼanalarni uygʻunlashtirdi. Uning taʼlim va siyosatga oid tushunchalari keyingi musulmon va gʻarb olimlari tomonidan keng oʻrganildi.

2. Abu Ali ibn Sino (980–1037)

Tugʻilgan joyi — Buxoro viloyatiga yaqin (Afshona hududi deb koʻrsatiladi). Yoshligida tibbiyot va falsafani oʻrgandi, koʻplab kitoblar yozdi. U shifokor, faylasuf va tabib sifatida tanildi.

Asarlari va ilmiy hissi:

Tibbiyot: Qonun fi-t-Tibb (al-Qonun) — kasalliklarni tavsiflash, dori-darmon, diagnostika, davolash usullari bo'yicha tizimli asar. Samarqanddan tortib Yevropagacha tibbiyot ta'limida darslik vazifasini bajardi.

Falsafa: Kitab al-Shifa — metafizika, mantiq, tabiatshunoslik bo'yicha keng qamrovli asar.

Psixofiziologiya: ruh va tananing munosabati, aqlning bosqichlari (potensial aql, faol aql) haqida tafakkur.

Qolaversa, Ibn Sinoning tibbiyotga yondashuvi empirik va sistematik edi: kasalliklar klassifikatsiyasi, klinik kuzatuvlar, farmakologiya asoslarini ishlab chiqdi. Uning ilmiy-epistemologik qarashlari sharq va g'arb akademiyalariga yetib bordi.

3. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy (780–850)

Xorazm (hozirgi Xorazm viloyati)dan bo'lgan; Bag'dodda faoliyat yuritgan. U matematik va astronom bo'lib, davlat darajasidagi hisob-kitob ishlarida ishtirok etgan.

Asarlari va yangiliklari:

Algebra: Al-Kitab al-Mukhtasar fi hisab al-jabr wa-l-muqabala — algebraik tenglamalarni tizimlashtirish (jabr so'zining kelib chiqishi bilan bog'liq).

Hisob va arifmetika: hind-aro raqam tizimining tushuntirilishi va arifmetik qoidalar haqida yozgan.

Astronomiya va geodeziya: jadvallar, koordinatalar va trigonometrik hisoblar.

Al-Xorazmiy nomi «algoritm» atamasi bilan bog'lanadi; algebra va zamonaviy matematik metodlarning poydevorini yaratdi. Uning asarlari islomiy dunyoda ham, keyinchalik Yevropada ham asosiy manba bo'ldi.

4. Abu Rayhon Beruniy (973–1048)

Beruniy Xorazm hududida tug'ilgan, keyinchalik Hindistonda va boshqa joylarda ilmiy tadqiqotlar o'tkazgan. U tillar, madaniyatlar bilan qiziqdi va ko'plab tabiiy fanlarga oid asarlar qoldirdi.

Asarlari va yangiliklari

Etnografiya va tarix: Hindiston haqida keng qamrovli tadqiqot (til, din, urf-odatlarining batafsil tasnifi).

Astronomiya va geodeziya: Yer radiusi, geografik koordinatalarning aniqligi va astronomik kuzatuvlar.

Mineralogiya va tabiiy fanlar: moddalar tavsifi va taqsimoti.

Beruniy manbalarni solishtirish, lokal kuzatuv hamda matematik hisob-kitoblarni uyg'unlashtirish orqali elegans metodologiyani ishlab chiqdi. Uning etnografik yondashuvi zamonaviy antropologiyaga yaqin.

5. Abu Ali Hasan ibn al-Haysam (965–1040)

Bag'dod va Misr atrofida faoliyat yuritgan. Optika va ilmiy metod bo'yicha inqilobiy ishlarga imzo chekkan.

Asarlari va ilmiy hissi

Optika: Kitab al-Manazir — yorug'lik va ko'zning ishlashini tajriba asosida tahlil qilib, ko'rish nazariyasini tubdan qayta ko'rib chiqdi.

Ilmiy metod: nazariy farazlarni tajriba bilan tekshirishni sistemalash va eksperimentning asosiy printsiplarini belgilash.

Ibn al-Haysamning eksperimental yondashuvi keyingi fizik va optik tadqiqotlarning poydevorini qo'ydi; u zamonaviy ilmiy metodning dastlabki aniq ko'rinishlaridan birini shakllantirdi.

6. Abu Homid G'azzoliy (1058–1111)

Nishopurda tug'ilgan G'azzoliy shariat, kelom (ilohiyot) va tasavvufni integratsiyalashga urinib, diniy tafakkurda yangi yo'nalish yaratdi.

Asarlari va ta'siri

Ihyo ulum ad-din — diniy amaliyot, axloq va ruhiy tarbiya bo'yicha keng qamrovli asar.

Tahafut al-Falasifa — faylasuflarni tanqid qilgan asar; falsafa va ilohiyot o'rtasidagi munosabatni muhokama qilgan.

G'azzoliy musulmon jamiyatlarining diniy va ma'naviy hayotida uzoq vaqt davomida asosiy referens bo'lib qoldi; uning tanqidlari falsafa tarafdorlari va tanqidchilari o'rtasida intellektual dialogni kuchaytirdi.

7. Ibn Rushd (1126–1198)

Ispaniyada tug'ilib o'sgan; Andalusiya (Qurtuba) mafkurasida Aristotel sharhlovchisi sifatida tanildi.

Asarlari va yangiliklari

Aristotel sharhlari — falsafiy matnlarni ochiq-oydin tushuntirish va rasionalizmni himoya qilish.

Tibbiyot va huquq: amaliy yondashuv va sistematik izohlar.

Ibn Rushd G'arb renessansiga ta'sir ko'rsatgan asosiy shaxs — uning asarlari latinchaga tarjima qilinib, Yevropa universitetlarida o'rganilgan.

Allomalarning o'zaro ta'siri va intellektual tarmoq

Islom olimidagi bu buyuk shaxslar bir-birining asarlaridan foydalangan, sharhlar yozgan va ba'zan qarama-qarshi fikrlar bilan javob qaytargan. Masalan:

Farobiy va Ibn Sinoning ontologik savollar bo'yicha muloqotlari;

G'azzoliyning faylasuflarga tanqidi va Ibn Rushdning ularga javoblari;

Al-Xorazmiy va Beruniy orasidagi matematik hamkorlikning imkoniyatlari (ko'p hollarda ideyalarning parallel rivoji).

Bu intellektual tarmoq ilmiy tartib va nazariy dialogning mustahkamlanishiga xizmat qildi.

Islom allomalari metodologiyasining zamonaviy ahamiyati

1. Interdisiplinerlik: bugungi ilmiy tadqiqotlar bir nechta fanni birlashtirishni talab qiladi — bu islom allomalari yondashuviga juda o'xshaydi.
2. Empirizm va nazariy muvozanat: tajriba va mantiqiy sharhni muvozanatda ishlatish — zamonaviy ilmiy metodning markaziy elementi.
3. Bilimlarni tizimlashtirish: ensiklopedik ishlash va darslik yozish an'anasi ta'lim tizimlariga qo'shgan ulkan hissa.
4. Madaniy dialog va tarjima: eski bilimlarni qayta ko'rib chiqish va boshqa madaniyatlar bilan integratsiya bugungi globalizatsiyalashgan ilm-fanga juda mos.

Islom sivilizatsiyasida yetishgan buyuk allomalar — Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali Hasan ibn al-Haysam, Abu Homid G'azzoliy, Ibn Rushd va boshqalar — ilm-fanni keng qamrovli va interdisipliner tarzda rivojlantirdi. Ularning metodologiyasi: tarjima, tanqidiy sharh, tizimlashtirish va tajriba — bugungi ilmiy amaliyotning muhim elementlariga to'g'ri keladi. Ushbu merosni chuqur o'rganish va zamonaviy ilm bilan bog'lash bugungi ilmiy hamjamiyat uchun ham qimmatli manbadir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Forobiy, Abu Nasr. Fozil odamlar shahri. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1993.
2. Ibn Sino, Abu Ali. Tib qonunlari (Al-Qonun fi-t-Tibb). — Tehron: Doru-n-Nashr, 1990.
3. Beruniy, Abu Rayhon. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. — Toshkent: O'zbekiston, 1968.
4. Beruniy, Abu Rayhon. Hindiston. — Toshkent: Fan, 1963.
5. Xorazmiy, Muhammad ibn Muso. Al-jabr val-muqobala. — Qohira: Darul Maorif, 1989.
6. G'azzoliy, Abu Homid. Ihyo ulum ad-din. — Bayrut: Darul Ma'rifa, 1997.
7. Ibn Rushd. Tahofut at-Tahofut (Rad etilgan tahofut). — Qohira: Darul Fikr, 1998.
8. Ibn al-Haytham, Abu Ali. Kitob al-Manozir. — London: Warburg Institute, 1983.
- 4.. Karimov, S. (2014). "Islom ilm-fani va Uyg'onish davri". Sharq yulduzi jurnali.
5. Mirzaahmedov, H. (2012). Ibn Sino ensiklopediyasi. — Toshkent: Fan.